

Vitaindító a Nemzeti Színház név és kifejezés jelzőjéről

Tisztelt jelenlétükkel minket megtisztelők!

Tisztelt kollégák!

Kedves barátaink!

Hölgyek és urak!

Mindenekelőtt a Nemzeti Színház és a magam nevében is megköszönöm, hogy fontosnak tartották ezt a disputát, és eljöttek ma ide. Köszönöm a színház vezetőségének, hogy engem tiszteltek meg a feladattal, hogy e bevezetőt, vitaindítót, vagyis műfaj szerint: *kihívást* előadjam. Köszönöm Önöknek, hogy ezt a néhol tán fárasztó fejtegetést végighallgatják, s már most megköszönöm, ha még hozzá is szólnak. Előre kell bocsátanom: van, amit *saját* véleményként mondok, tehát nem minden állításomat kell tisztelt és nagyérdemű intézményünk számlájára írni. Remélem, ez szövegemből is ki fog majd derülni. Kicsit távolról indítok, tisztelt egybegyűltek, hogy aztán minél előbb a jelen idő égető céljaihoz érjek.

Tán egy felkiáltással illenék kezdenem: *Csak semmi képmutatás!* Igen: ne legyünk képmutatók, ha a nemzeti dráma és a színház több száz éves és mai dolgairól szólunk. Amikor tehát azt mondjuk joggal, hogy a magyar színjátszás és a nemzeti drámairodalom — akár a reformáció és a reneszánsz a maga termeiben és szószékein, ő a színpadon s az életben — az anyanyelv és az anyanyelvi szellem trónra juttatásáért, a szellemi szuverenitásért küzdött, ez nem jelentheti, hogy megfélelkezünk vagy megfélelkezhetünk mindazokról a kincsekről, amiket ez a függetlenül kívánó spiritusz a világtól és Európától kapott.

Amikor azt mondjuk: a *latin*, majd a *német nyelvvel*, szellemiséggel *jórészt szemben* fogalmazódott meg ez a függetlenülési igény — ez nem jelentheti azt, hogy a főként latin nyelvű kereszténység vagy a későbbi német felvilágosodás legnagyobb vívmányai nem hatottak mélyen és gyümölcsözően... Vagy: különösképp, ha a német szellemiség vallási reformációs vonulatát nézzük, mely meghatározóan rányomta jegyeit a magyar szellemi szuverenitás mindenkori törekvéseire. Mert függőség és függetlenség iker vágy, iker küzdelem. Az egész történelemben látható. Rossz függőségből függetlenségbe vágyunk, de ha utóbbi idegenséget, magányt, szegénységet, önutálatot hoz — jó függőséget keresünk anélkül, hogy feladnánk magunkat.

Képmutatás, sőt ostobaság volna úgy feltüntetni — akár dicséretként, akár vádként hangozzék is el —, hogy mi nem tudtuk nagyon jól, egész pontosan: *legkiválóbbjaink* nem tudták, mennyi kincset kínálnak ezek a kultúrák, sőt századunkban a *szomszédos* kisebb kultúrák is a magyar épülésnek. Hát akkor nem illik-e legjobbjaink törekvései felől megítélni igyekezetünket? Ha nagyon

Elhangzott 1991. november 11-én, a budapesti Várszínházban, a Magyar Írószövetség és a Nemzeti Színház közös rendezésében megtartott irodalmi-színházi tanácskozáson.

akarnánk, vajon az antik Hellászt nem megítélhetnénk-e a harminc zsarnok, s az effélék uralma felől, a spártai nevelés mai szemmel embertelensége oldaláról, és így tovább. De nem igazságtalanság volna-e még a római kultúrát is némely dekadens és cinikus cézárja, a *Circus maximus* irányából jellemeznünk — megfeledkezve a római jog egész világra példaként kiható szellemfundamentumáról, a római civilizációról, epigrammaköltőkről és vigjátékírókról... Folytathatnám a sort. Modernebb példákat már nem is említek, hogy elkerüljek bárminemű jó- vagy rossziszemű félreértést.

De *ugyanígy árnyaltan kell megítélnünk* a második világháború után következő „többlépcsős” korszakot. Nem tagadható, s minek is kéne tagadni, több energia megy a fölös tagadásra, mint amennyi a gazdag szellemépítésre... Szóval minek is tagadnánk, hogy mi, magyarok általában ez időszakban ismertük meg jobban szomszédaink — igaz, néha tőlük is meghamisított — történelmét és kultúrtörténetét, nemcsak azért, mert jogtalan és gyilkos döntések egy táborba vagy akár a rossz *együttélés* karámjába is tereltek, hanem azért is, mert nem egy eme népek, országok közül épp e században nyerte el jellegzetesebb arcát. Minek tagadnánk, hogy amit Adytól kezdve kiváló íróink és Bartókék már egykor jeleztek, most körvonalazódott egyre jobban megfogalmazva: van *egy áramló oda-vissza kör, szellemi kis vérkör*, a nagyobb, a földrészünkön vagy az interkontinentálison belül. Tehát egy jóval kisebb, amelyet *közép, kelet, délkelet-európai szellemi Golf-áramlatnak vagy vérkörnek is hívhatunk*. Furcsa vagy éppen természetes módon ennek a kultúrkörnek, kulturális-szellemi kisvérkörnek a határai nagyjából egybeesnek bizonyos folklórmotívumok hatáiraival. Csak egyetlen, de szemléletes példa: az ősi építőáldozat emléket őrző Kőműves Kelemen-balladát megtalálhatjuk a görögtől a szlávokig szinte minden nyelvi változatban. E ballada emez említett határokon túl mint téma, mint motívum *úgyszólván a „semmibe” hull*, élete lezárul... ami nem jelenti azt, mintha az építőáldozat bizonyos ősi formái nem lettek volna ismeretesebbek más kontinenseken is. Csak annyit, hogy *itt* őrződött meg épen-kereken egy klasszikus ballada erejéig. Elannyira igaznak látszik ez, hogy annak idején megkockáztattam: még a svájci német író, Dürrenmatt „Öreg hölgye...” is tart némi rokonságot az építőáldozatok etikai és témavilágával. A különbség persze eléggé lényeges: az öreg hölgyet nem elsősorban a város falainak, házainak megépülése, hanem az emberáldozat érdekli, hiszen bosszút akar állni. A *véren*, igen sokszor témérdek *ártatlan véren vett jólét* tematikája ez. Ugyanígy tanulságos az is, hogy a ballada más változataiban — például a románban — a kőművesek nem tartják meg a titkot: üzennek feleségüknek, kivéve a főhőst, a címszereplőt. A magyar változatban senki se lesz szószegő, hanem Kőműves Kelemen asszonyát az ura iránti szerető kötelesség készíti, hogy *Elsőnek Jött*, úgymond mindenkori *Koránjött* legyen, akin beteljesedik a törvény és így mementóként maradjon, míg asszonytársainak sorsa az uniformizáltságba, „*egyen-szemlembé*” való belemerülés. Ők lesznek az átlag. Természetesen az amúgy is roppant labilis nemzetkarakterológiát effélékkel nem lehet és nem is célunk alátámasztani. *De figyelmen kívül mégsem hagyható, hogy az egyiknek etikai parancsa nem tiltja, amit a másiké igen*. Már csak azért sem, hiszen a kölcsönös és konstruktív megismerés azt tételezi, hogy egymásnak ne csak a jó, hanem a *számnakra rossz* tulajdonságait is megismerjük, ami nem feltétlenül jelenti, hogy az adott tulajdonság a *hordozója*, vagy mások számára *általában* is kárt okozó. Az elefánt éhsége vagy mohósága veszélyt jelent minden zöld levélnek, sőt a másik elefánt számára is, ha társa eleszi előle a lombot, de nem

veszély a húsevő oroszlán, dögkeselyű, hiéna, a kígyó vagy akár a kecsge számára, és a többi... A második világháború után ez a kölcsönös megismerés, mint mondtam, a történelemhamisítás és a mindent elfödő álbaráti-áltestvéri, álhumanista protokoll ellenére is, de előbbre haladt. Egymás jó és rossz tulajdonságait ismertük meg. Régiekben megbizonyosodtunk, újakat fedeztünk fel. És mindebben többek között a *halhatatlan színház és a csodálatra méltó magyar műfordítás-irodalom is meghatározó szerepeket vállalt*. Ennek a korszaknak talán ez volt a legfontosabb vonása, azon kívül, hogy minden téren oldalról, alulról föl- és beáramlás történt. Keveredés, és ez különösen a művészetben nagy és autentikus tehetségeket hozott, hozhatott felszínre, még akkor is, ha soknak sorsa tragédiákba torkolt. *A szellemben nemcsak az — úgymond — „tükörfordított” ideológia uralma él tehát, nemcsak a szovjet darabok, irodalom dömpingje, hanem — többé-kevésbé burkoltan-nyíltan, korszakok szerezint — mindazok a magyar és egyetemes szellemi értékek is újra és újra felbukkantak, amelyeket a világ s egész nemzetünk irodalma és színháza valaha alkotott. Azért is fontos mindezt hangsúlyozni, mert a Nemzeti Színház új vezető testülete és a társulat java tökéletesen tudatában van mindennek, és eme kétségbevonhatatlan régi és közelmúltbeli értékeknek a továbbéltetését, újjáalkotását, tetőzését első és legszentebb kötelességének érzi. A továbbéltetésben természetesen a kísérletezés is nagy szerepet kap, ha az ugyanúgy, mint minden egyéb: minőségileg — az adott helyzetben és kínálathoz képest legalábbis — verhetetlennek látszik. Ha a kísérlet saját — már klasszicizálódott — hagyományainak csúcsaihoz és nem a mocsarához méri magát.*

Erénye volt e korszaknak az is, hogy mindenekelőtt 1956 hatalmas, világtörténelmi mementója után és okából — az addig szinte összezárt legyezőt időnként kissé vagy jobban kinyitották, s így megmozdult a fülledtség lege. Kinyitották Nyugat felé és Keletre, az eladdig titkolt vagy alányomott értékek felé. Igaz, így új fülledtség is beáramolhatott, de ez más kérdés, a dolgoknak ez a kockázata mindig fölmerül.

Hangsúlyozni kívánom azonban: történt mindez *jobbára* a hatalmi piramis legtetetején levők ellenére, de nem mindazok ellenére is, akik netán valóban — legalábbis egy ideig — elhitték a szocializmus, kommunizmus egyedül üdvözítő céljainak humanizmusát, és a józan ész tartományában vélték emez eszmének a helyét. Voltak — még az apparátusban levők közül is — akik a béka-perspektívás, egész nemzet ellen való osztályszempontok helyett a teljes magyar históriára való figyelmeztetés szellemében kezdtek gondolkodni. És ahogy a pozíciók létrafokain egyre lejjebb néztünk, ez a magatartás még inkább jellemző lehetett, hiszen a művészet hagyományos szabadságáról még ők is csak hallottak valamit, s belátták: ez közvetlenül nem veszélyezteteti hatalmukat.

Igy hát nemcsak nagyszerű előadások, színészi alakítások, rendezések születtek ez időszak alatt, hanem ma már maradandónak látszó jeles drámai művek is. Ezt egyszerre lehet magyarázni a tradíciók gravitativ erejével, inerciális sodrásával és színházaink, irodalmunk természetes *életrevalóságával*, ha úgy tetszik, önmegtartó *ravaszkodásával*, de azzal is, hogy a hatalom arra a hallgatólagos álláspontra helyezkedett: *néha éppen az láthat tovább vagy mindent, aki szemet húnny*. Legalábbis, ő sejtje meg a jövőt. Ne feledjük, az ismert ősi jó-sok közül sok volt a vak ember.

Megszűnni látszott hát a *pro substantia, pro esentia* korszak — amikor *teljes, lényegi azonosulást* kértek az eszmével — s bejött a *pro forma* korszaka, a „látszat kedvéért” ideje, az engedékeny szellemi *pofavizitek* periódusa. Jel-

szó szerint: *aki nincs ellenünk — velünk van*. Elég volt tehát a látszat. Ez az elv kinek-kinek *éthoszában* kibúvót, erkölcsi egérutat kínált. Az egykori mohó, erőszakos udvarló már azzal is meglegegedett, ha az áhitott hölgygel egy társaságban fényképezheti le magát. A hallgatóságos elv tehát az volt: némi szabadságot, türelmet kaptok cserébe azért, hogy legalább *pro forma* eltűritek ideológiánk egyre inkább látszat szerinti vezetését. Ahogy a világ, az idő haladt előre — körülbelül így szólt a hatalom csúcsáról a ki nem mondott ige. Azért *ki nem mondott*, mert mélyen titkolta, hogy ebben az országban, e nemzet eszében és szívében *ő volt a megtűrt, noha ő szabta meg a tolerancia határait*.

Egy megtűrt, de *uralgó*, vagyis itt: az uralkodás látszatában tetszelgő marxista—leninista ideológia változó — gyengülő vagy erősödő — toleranciaingadozásának voltunk *némiképp* a játékszerei, nem számítva néhány olyan kollégánkat, akik játékmesternek vagy épp bábufaragónak vélték magukat, vagy tán azok is voltak. Mindez a drámaszerzőkre is vonatkozik. Színpadi műveket alig-alig lehet asztalfióknak írni. Ahogy monumentális szobrot sem lehet készíteni anélkül, hogy a városatyákkal megegyeznék az ember. Különböző nappokat csinálsz. Ha nincs tered — megszűnt művészeted hatása. Volt — egy-kettő — aki erről le tudott mondani, *intranszigiens* volt. Ám ezek is *megmérhetetlen dolgok*... Ők részint kaptak, kaphattak más, távoli színpadot, ha pedig nem írtak akkor, vagy nem írtak soha többé: ellenőrizhetetlen, mivé fejlődhetek volna, ha egyszer a *színre* törő közlési és hatni vágyásnál erősebbnek látszott egyéb kényszerük. Mert a siker és hatás nélkül is dolgozó Katona József-polgárfiak nem minden percben születnek, s még az ő kilátástalan küzdelméből és reményeiből is csak egyetlen remekműre futotta, ami után már elhallgatott... Mert a színműirodalom színpad nélkül olyan, mint a szakácskönyv szakács és főként fogyasztók, csettintgető vagy köpködő vendégsereg nélkül.

Vita ezen aligha lehet.

Így a *modus vivendi*, a megélhetési mód számunkra lényegében *túlélési, átvészelési móddá* változott... De ez is csak *részigazság!* Mert mi azért olyan játékszerek voltunk, amilyen a fabábu Pinocchio is, aki életre kelt. Vagy Galathea, a szobor, aki Pügmalion király és szobrász keze nyomán született, s az istennő életre keltette... *Szuverén létet követelünk*. Nem véletlen, hogy a *hálátlanság*, sőt, hűtlenség vádjá annyiszor felmerült... Ugyanis egy időben még hálát és hűséget is kértek cserébe a borzalmakért. Ám, ha mélyebben belegondolunk: a szellem mindig háládatlan, ha egyszer *következetes, ergo: szabad*. Nem volt-e háládatlan Kant Emánuel azok iránt, akik szemét nyitogatták: Barkeley püspökkel, Hume-mal vagy Rousseau érzelmeivel? Mi is csak úgy viselkedtünk, mint egyetemes emberi vagy épp magyar kultúránk egésze a történelem folyamán bármikor. A *Magyar Elektra* is — szándékaiban — szerette volna elengedni a görögök kezét. Már a jelzője is erre utal. A disputák itt-ott a teológiai dialógus kezét, amelynek gyökerei legalább az antik hellén filozófiáig nyúlnak.

És így voltunk a frissebb európai áramlatokkal is, amelyeket *modernségnek*, épp most *avantgarde*-nak hívnak, ami sosem jelent gyökértelent, hanem távolibb, időben messzi gyökerűt. Katona József a Bánk bánban igyekezett elengedni Shakespeare vagy a német szerzők kezét, Madách is Dante, Milton vagy Goethe és Bródy, Móricz a naturalizmus, Tamási Áron a folklórjáték kezét, sőt még legbriliánsabb színpadi mesterünk, Molnár Ferenc is elengedte a „jól megcsinált darabok” francia és más mestereinek kezét, nagyobb tökélyre

vive a dolgot, és jóval igényesebbé téve... Ugyanúgy mi, élő szerzők is próbáltuk őket *szuverénül követni*... Akár a szalonszínművek, akár a társadalmi drámák vagy vígjátékok, akár a történelmi vagy groteszk-abszurd darabok terén igyekeztünk *függetlenül szellemmé* lenni. És túlzás nélkül mondhatom: nem is sikertelenül. S noha nincsen egyedül, egyetlen — sajnos már — elhunyt kortárs drámaírótl emlétek maradandó példaképp: Örkény István művét.

Am ugyanezt mondhatják el a többi népek is irodalmukról. Egy francia, német, angol, olasz, orosz vagy spanyol szerző is sorolhatja, miként igyekeztek elengedni például a görög dráma kezét. És folytathatnám a sort.

Úgy tetszhet ebből: terhes dolog a példák kezét fogni. Holott éppen fordítva igaz. Kezét fogni egy példának nagy és teremtő dolog. Már attól kezdve, hogy megkeressük és meglegljük a legbiztatóbb kezét. Már a kiválasztás momentuma is a teremtésnek része. Hát akkor nem képmutatás volna nem észrevenni: *az ép és képességes gyermek első alkotása éppen az utánczás, a követés*. Ahogy felpróbálja szülei ruháit, cipőjét. Innen indít saját szuverén gusztusa felé. Minden nagy divattervező úgy kezdte, hogy gyermekként felpróbálta apja kopott zsakettjét vagy épp ujjasát, a kislány pedig anyja ezüst vagy arany báli cipellőjét. A hűség próbája így az *alkotó hűtlenség* lesz. Mi sem érthetőbb tehát, mint az, hogy *épp a Nemzeti Színház* adózik legalázatosabban azok emlékének is, akik még nagy példák kezét fogták, és nem egészen eresztették el az erős, biztató kart. *Velük, művükkel az élet, a túlélés, s főként a méltó megmaradás mintáit mutatjuk*. Az is érthető ebből a távlatból nézvést — és ugyan minek mocsarasabb távlat —, hogy egy olyan nép, mint a magyar, amely már a honfoglalás kora óta hozzászokhatott nemcsak a kétnyelvűséghez (lévén köztünk kabarok, kunok és a többi), sőt a más hithez, a pogányon kívül a bibliásokhoz is, mi sem érthetőbb, hogy egy olyan nép, amely vérében és szellemében hordozza sok-sok etnikum megannyi áldását és átkát — egy ilyen nemzetnek józanul, praktikusán éppúgy toleránsnak kell lennie művészetében is, mint az élet bármely területén.

Egyszerűen *ez a természetes*, és minden más mesterkélt és öngyilkos dolog. Igazi létabszurdítás.

Amikor tehát *nemzeti színházi karakterről* szólna bárki közülünk, ezen csak egy lényegűt, persze sokformájút érthet — s legfőbb bizonyos hangsúlyeltéréssel —, mégpedig azt: *nemzeti színházi darab az, amely bármely magyarul fellelhető és értékeket felmutató irányzathoz kapcsolódik, illetve minden olyan kísérlet, amelynek e szellemiségen belül van mihez kapcsolódnia. Ahogy tehát a nemzet sok etnikumból, vallásból, nyelvezetből született, ugyanúgy e művészet is sok-sok áramlatból. A folklórtól, amely magán viseli az univerzális jegyeket a nemzeti romantikán át az abszurdokig vagy az újnaturalista kísérletekig.*

Ezt nevezném tehát úgymond *nemzeti színháziságnak*, hogy eme kissé nyögvenyelős szóval éljek. *Ezt, és semmi mást!* És ha alaposabban meggondoljuk, ez a célmeghatározás még csak nem is tolerancia. Jól mondták a régi politikafilozófusok: ha azt jelentjük ki, hogy valaki türelmes — ez azt is jelenti: ugyancsak ő akár türelmetlen is lehetne. Tegyem hozzá, *aki azt jelenti ki: ő „türelmes”, a türelemhez való jogot elsőnek, lépéselőnyvel kivételesen akarja gyakorolni. Nem, amit mi teszünk, nem tolerancia! Az természetes. Ez létünk, történelmi megmaradásunk sine qua non-ja: kikerülhetetlen és örök feltétele.*

Tisztelt hölgyek és urak!

Nyilván *így* vagy ehhez hasonlóan nemcsak a Nemzeti Színház mai veze-

tése, nemcsak én, hanem sok-sok elődünk, sőt kortársunk is gondolkodott és gondolkodik. Annál elszomorítóbb azonban, hogy éppen az *importált és a túlkörfordított ideológia, esztétika* némely képviselője eme szerény és a világban mindig és mindenütt megfigyelhető törekvéseket a legdurvább módon címkezte, úgy, ahogy ez Moszkva és internacionalizmusának, vagyis birodalmi sovinizmusának szája ize szerint való volt éppen. Ennek a korszaknak bizonyos pillanataiban némelyikük eljutott a „nemzeti színházi karakter”, a *nemzeti színház*, mint színháznál sokkal többet jelentő szellemi intézmény megkérdőjelezéséig, sőt tagadásáig is. Eljutottak a magyar drámairodalom — különösen jelen idejű értékeinek — alábecsülő megbélyegzéséig. Ami egy monolitikus és pártállamban, sőt bomlása idején, mondanom sem kell, mekkora életveszély volt nekünk. Persze kivételt képeztek a nem kitagadottak... akiket bizonyos hatalmi szellemlobbik, régi szóval: klikkek — tán egy maroknyi, félmaroknyi szerzőt — nem autentikusan, a mai magyar és modern dráma legrepräsentatívabb alakjainak mondtak és hirdettek... Illegitim értékhierarchiák születtek és nem csak Mucsán, Budapesten is, a nagyobb Mucsán. Hangsúlyozni kívánom azonban: mind a kritikában, mind az esztétikában *számos jeles kivételt tarthunk számon* a fenti — még a marxista—leninista — kategóriában is. Meg kell mondanom azt is, hogy én sohasem *elsősorban* a lehetőséget kiaknázó szerzőket hibáztatom, akik valóban szakácskönyvírók, akik szakács és a szakácsot alkalmazó *tulaj* nélkül nem létezhetnek, akik valóban monumentális szobrászok és divattervezők, akik városatyák és textilcégek nélkül nem élhetnek... Legfőbb annyi mondhatok róluk és tanácsként, persze magamról, magamnak is, még ha ez örök közhely volna is: *mindig gondolni kell a jövőre, mielőtt letesszük a voksunk*. Úgy érzem azonban, e korszak múltjában van már, s valamiként nekünk tiszta táblát kell teremtenünk, amely által összefoghat végre a mai magyar szellemi élet színe-java, bárhol is élne, minden pártokon felül olyan ügyekért, amelyek az egész nemzet megmaradását, mégpedig a *méltóképpen* megmaradást célozzák meg. Olyan ügyekért, amelyek nem kisebb-nagyobb pártbeli-parlamenti-gubernális pozíciókért, hanem az *egész nemzet, az egyetemes — bárhol élő — magyarság jobb szellemi s egyéb pozíciójáért küzd Európában az egyenjogúnak mondott nemzetek között*. Abban az *összefüggni* jobban akaró Európában, amely egyben a nemzeti szuverenitások garanciája is.

Ezt a harcot a Nemzeti Színház, a nemzeti színházi karakterű *repertoárstratégia* még akkor sem kerülheti el, ha ezen belül a stílusok, témák, szerzői nevek széles variációját kívánja — természetesen — felkínálni. Még akkor sem, ha ebbe belefér a könnyedén, de színvonalasan mulattató vagy muzsikás darab éppúgy, mint a legsötétebb sorstragédia. A Nemzeti Színháznak a legjobb színháznak *kéne* lennie, a Nemzeti Színházban a legkitűnőbb erőknek *kéne* dolgozniuk akár belül, akár meghívottként, a Nemzeti Színháznak a legjobb szerzőket *kéne* bemutatnia, akár klasszikusokról, akár élőkrol, akár honiakról, akár külföldiekről, kortársakról van szó. *Kellene!* Ez a legfontosabb cél. *De ez a jövő évadoké*. Van viszont itt is egy *sine qua non*, egy elengedhetetlen feltétel, amit *már most*, a legelső pillanatban meg kell valósítanunk.

A Nemzeti Színház nem játszhat olyan darabot, amely megkérdőjelezi vagy tagadja azt, hogy bármely nemzetnek joga van szuverénül élni, vagy amely népirtást, anyanyelvirtást, jogtalan hódítást, sovinizmust, fasizmust sugall... Olyan darabot, amely pusztá léte által is tagadná, hogy minden nemzetnek van *autochton értékrendje* is; túl azon, hogy ez részint igazodik az általánosabb

értékrendek világához. Magyarán: ha egy mulattató darabot akarunk bemutatni, és adva van egy francia vagy amerikai bulvárszerző és egy régi vagy mai magyar, aki talán csak látszólag nem olyan ügyes, mint külhoni társai — de sok szempontból jobb, például *nyelvíleg igényesebb* — nekünk minden időben a magyar szerző mellé kell állni. Nekünk őt kell bemutatnunk, hisz van még színház, kívánjuk, hogy legyen is, hogy az említetteket bemutassa.

A Nemzeti Színház nem játszhat — szerintünk, szerintem — olyan darabot, amely a nemzeti öngyilkosság, az abszolút kételkedés vagy tagadás cinikus szellemét hirdetné deszkáinkról, vagy amely a nemzetet területi, vallási, osztályos és egyéb „*honnanjöttesség*” alapján meg akarja osztani. Mondanom sem kell, hogy nem tartoznak e kategóriába azok a *militánsan* — tehát nem lefegyverző, de serkentő módon — *pesszimista* darabok, amelyek a Bibliából, a reformátoroktól vagy Ady Endrétől ismert módon átkozzák és ostorozzák saját népüket, mégpedig olyan fájdalommal, hogy nekik jobban sajog az átok, mint a szidotaknak, megátkozottaknak. A gyermekét megverő anya fájdalma ez. Az átokban a *muszáj fájdalma*, ami szent és *ugyanúgy megvédendő*, mint egy nemzetünket viszonylag jó színben feltüntetető művészi munka is. Mondanom sem kell: hiába volna az erényeket és gyarlóságokat is megmutató — *a viszonylag kiegyensúlyozott ábrázolás* — *eszményi*, ha ezt soha senki ily módon még nem érte, és azt hiszem, nem is érheti el soha.

Mi hát a nemzeti színházi darab? Jellege szerint... Nemzeti színházi darab a *Bánk*ról szóló, mert egyszerű és mert történelmünket idézi, és sajnos — jeleneinket is. Nemzeti színházi darab Madách *Tragédiája* vagy *Mózes*e, mert az egyik a történelem nagy helyzeteit, a másik egy bibliai nagy nép olyan sorsfordulóját mutatja be, amelyhez hasonlókat mi is átéltünk és még átélhetünk. Ne adj isten, persze. Tehát: mond nekünk valamit, és nem is keveset. És a lelkünkbe építhetőt. Nemzeti színházi darab Csehov *Három nővére*... Moszkvába vágynak hőse, vágnak hősei, mégis egyetemes! Ha egy magyar vidéki lány Budapestre vágynék, *mintha az a világ közepe volna* — bizony, megkapná a magáét. Már tudniillik, a darab írója. Mucsa. Vidék. Köldöknézés. Pedig tudjuk — ha körülnézünk —, hányan vágnak Budapestre, vagy ahhoz közeli nagyobb városokba. Nemzeti színházi darab Molière *Botcsinálta doktor*a vagy Shakespeare V. *Henrikje* is, nem csupán leghíresebb műveik... Mert az első *mintha* a nem épp és nem mindig büszkeségre alkalmas adó „egyszerű” magyar emberekről is szólna, a másik példát mutat: lehet egyetemesnek lenni úgy is, hogy királyaink dicsőségét is elmondjuk, nem csupán a szégyenletes tettet. *A nemzet, a nemzeti fogalma tehát ellenáll minden egyoldalúságnak. Exkluzivizmusnak*... épp azért, mert történelmi hosszú úton lettünk nemzetté, kitéve annyi gyümölcsöző, s persze kártékony hatásnak. Nem csoda hát, ha a Nemzeti hű akar lenni jelzőjéhez, ahogy mondjuk egy magát modern színháznak nevező is. A különbségen van a hangsúly, amely nem tünteti el a hasonlóságot.

Röviden: nemzeti színházi minden olyan irodalmi, igényes nyelvi mértékkel is mérhető színvonalas darab, pláne klasszikus vagy egyedülálló remekmű, amely valamilyen módon, akár áttételesen is, de kapcsolható, hozzáasszociálható történelmünk régi vagy jelenkori pillanataihoz, vagy épp jövődönkre nézvést nyújt nekünk valamit, amiből lelkileg-szellemileg építkezhetünk.

Csak a *számunkra céltalan* vagy nyíltan, netán burkoltan magyarellenes darabok nem nemzeti színháziak, pontosabban, amelyekkel csupán szerzőjük-

nek, rendezőjüknek van legjobban felfogott szándékuk, céljuk, érdekük, de azokkal ez a szellemi intézmény aligha érthet egyet.

Valaki így kiálthatna fel: de hiszen ez *kirekesztés!* Hol itt a demokrácia? Ne kerüljük meg ezt a divatosan demagóg és közkeletű vádat. Túl azon, hogy *önkirekesztés* is van, egy szándékos, aszociális, ahisztóriai be nem illeszkedés, amikor a vádló úgy tünteti fel: te zársz ki, holott ő nem akar társaságodba jönni. Áthárítása, áttolása a történelmi felelősségnek — ez ennek a neve.

De hát miért is mutatnánk be a nemzetet gyalázó vagy burkoltan besározó darabokat, amikor — nézzünk körül — elvégzik a gyalázkodást a szomszédos politikák.

Miért mutassuk be?

Tegyük kezünket a szívünkre, és mondja meg ki-ki: mit szólna egy olyan *fogvájógyárhoz*, aki megengedné, hogy együtt reklámozzák egy olyan műfogsorkészítő mesterrel, aki állítólag feltalálta az *öntisztító protézist*. Joggal esztek lennek neveznénk. Vállalkozásának csak annyi köze van a demokráciához, hogy a derék fogvájógyáros is benne él, és így joga van saját készítményét — mások becsmérése nélkül — a legjobbnak kijelenteni. S mert a *demokrácia egészséges* — majd kiderül: fennmarad-e a gyár, a gyártmány. Fenn, ha valóban jó. Érthető tehát: minél *józanabb*, minél kevésbé „gőzfejű” egy Nemzeti Színház, annál kevésbé akar a kerge foppiszkológyárhoz hasonlítani. Logikus hát, hogy hűnek kell maradnia nevéhez: ha magyar és nemzeti. Aki ezt nem érti: a történelmet, a közösségek lelkét nem értheti meg soha életében.

Kedves kollégák, barátaim, tisztelt egybegyűltek! A Nemzeti Színház egyik fő *serkentője* szeretne lenni a magyar színi irodalom századvégi, ezredvégi — igencsak nehéznek tetsző — új, valóban szabad prosperitásának. És ha körülnézünk, mennyire torokszorítóan drámai jelen létezésünk — talán nem is kilátástalan, hogy ma, éppen ma is szülessenek maradandó, de legalábbis jó magyar darabok, mint ahogy az rég, és nem is olyan régen történt. Ám a *Nemzeti Színház nem lehet és nem is akar valamiféle kisajátítója lenni a nemzeti tematikának, mondandónak, a sokszínű magyar stílusnak*. Nem is tudná megtenni, ám főként: ez nagyon kártékony is volna. A *magyar nemzeti dráma végül is minden magyar színház ügye*. A világon bárhol. S azt bárki megéri, hacsak nem vakítja el valamiféle sokdioptriás egyetemesség, olyasféle túl tágkeblű humanizmus, mely miközben retteg az emberiség pusztulásától és küzd ellene, vagyis magas célja van, aközben nem akarja észrevenni, hogy lent, úton-útfélen holttestekbe botlik. Régi igazság, hogy kellő etikai alappal nem lehet óvnia az emberiséget annak, aki érzéketlen, vagy legalábbis nem elég érzékeny a magyar diaszpórák és kisebbségek sorsa iránt. De az sem védheti igazából a kisebbségeket, akiket más kisebbség sorsa hidegen hagy. Az ilyen sohasem számíthat *emberi szolidaritásra, amelyet egyébiránt egyre kisebb szerepűvé kell tennie a nemzetközi törvénynek és jognak*. Mert csak a jó törvény teheti szinte fölöslegessé a szolidaritást vagy a méltányosságra való utalásokat. Hogy milyen balga, sziszifuszi harc volna a nemzeti színháznak a nemzeti szellemiség kisajátítására való igyekezete, arra csupán néhány régi példát. Idézek egy hajdani lapból. A címe: Színházi Élet. Lehet találgatni, ki írta. Mégpedig 1922-ben, nem árt e dátumon, a dátum körül meditálni.

Idézem: „Hopkins... New Yorkban eljátszotta Maxim Gorkij *Éjjeli menedékhelyét angol nyelven*. *Eredmény: napi 200 dollár. Most Sztaniszlavszkij játssza oroszul, amit a New York-i közönség nem ért — eredmény: heti 50 000 dollár (ők a siker mértékét rögtön dollárokból fejezik ki).*” Itt szakítsuk meg

az idézetet. Előbb tehát eljártsszák az ország nyelvén a honiak, aztán jöhet az „eredeti” színház, hisz meg van vetve az ágy. És az oroszok „eredeti” darabbal jönnek. Még véletlenül sem angol szerzőkkel, Shakespeare-rel, pedig ő drámában jóval erősebb, mint Gorkij.

De folytassam az idézetet: „Az eljövendő magyar Sztaniszlavszkijnek Móricz Zsigmond Sári bírójával kellene beutaznia az egész világot... Pedig — ugyebár” — teszi hozzá némi iróniával a cikkíró — „a legnagyobb érték ebben a darabban a nyelv (mint az oroszoknál is). Ez a páratlan... idegen nemzetek számára teljesen hozzáférhetetlen nyelv... erős, ízes, élő alakok ajkáról hibátlanul átvett magyar beszéd... De még enélkül is kiéreznék belőle a remekművet... Csak A bor ér fel hozzá Gárdonyitól és Szemere György Siralomháza. Mi hát benne a sok nagy érték? Figurái — örök időkre megmaradó magyar parasztjai...”

Nos, kitalálták-e már, hogy ki írta? Egy kritikában! Ne találgassuk. Lengyel Menyhért, a kitűnő író és színházi ember, Móricz Zsigmond írókollégája. És mit mond legvégül Lengyel Menyhért, aki — ugyebár — értett egy kicsit a színpad dolgaihoz: „Tökéletes színdarab nagyon kevés van a világirodalomban. A legnagyobb remekművek (Shakespeare-t is beleértve) tele vannak hibákkal. Szerkezeti egyenetlenségek s technikai hibák éppoly gyakoriak, mint az elnagyolások s jellemzési tévedések. Mondhatnám, csak bizonyos, leszűkített körön belül lehet formailag s tartalmilag tökéleteset létrehozni. Számomra Hauptmann Biberpelz-e az egyetlen hibátlan színdarab. Móricz Zsigmond Sári bírója egészen mellette áll.”

Tegyük ezt az írást bármelyik közelmúltbeli esztétizáló kritika mellé, amely egy ma már lényegében bukott „világnézet” vélt esztétikai magasából gőgöli le a jelen alkotásait. (De itt is mondom: a kivételeknek e kategóriában is nagy-nagy tisztelet!)

Az egyik kritika — mint az idézett — munkára ajz, természetes versenyre, életerőt ad a nemzeti drámának, a másik ledermeszt, alákonyít minden önbecsülést... Tegyük még azt is hozzá: az említett előadás nem a Nemzetiben született, hanem a Belvárosi Színházban... Mint ahogy Tamásit is a kiváló vígszínházi férfiú és író, Jób Dániel nevezi a magyar dráma lehetséges megújítójának, akinek épp Transzilvániából kell megérkeznie. De e darabokat vagy másokat akár a Nemzeti is bemutathatta volna, hiszen annak élén nagyszerű igazgatók álltak, többek között az a Hevesi Sándor, aki a színpadi esztétikának is máig utolérhetetlen tollú szakírója, és aki még a népszínművön belül is felfedezi a modernséget. Azt írja Hevesi a János vitézről: „az egyetlen igaz és modern folytatása a régi népszínműnek.” Mert ő még ebben a régi és alábecsült műfajban is megleli az értéket, mely elsőként a publikumnak, de mégse csupán annak volt érték.

Igen: akkor érdemes volt magyar szerzőnek lenni! Ilyen kortársak körében — érdemes! Nos: egy anyanyelv, egy nemzet érdemességérzetét, az „élő-folytatni érdemes” méltóságtudatát kell megőriznünk. Mert a nagy nemzetek erejük, hadaik, civilizációjuk által is tudják híruket terjeszteni a nagyvilágban. A kisebb népek csakis kultúrájuk-civilizációjuk, erkölcsük által. Csonkítatlan, ép nemzeti lélek, méltóságérzet nélkül mit keresnénk az ép lelki nemzetek sorában, ha lenne egyszer valamiféle közös Európa? Nézzünk körül, nézzük meg, mennyi kárt tett a nemzeti öntudatban az elmúlt negyven év! Nézzük meg az ifjúsági bérletek előadásait. Értik-e, érzik-e szavunkat? És gondoljunk

arra: ilyen hazafiság kell *ma és ilyen környezetben* bármely magyar honpolgárnak? Van-e biztosíték *méltóképpen* megmaradásunkhoz?

A Nemzeti Színház, ha nincsenek is hadai, fegyverei, de egyik fontos garanciája lehet és legyen is a magyar szellem integritásának és függetlenségének. A demokráciának és a szabadságnak, amely mindenkire és mindenre vonatkozik. Még a *nemzet szóra*, a *nemzeti jelzőre* is.

Köszönöm szíves figyelmüket.

SCHÉNER MIHÁLY RAJZA